

BETHLEN 300 ISKOLA A HAZÁBAN

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KÖZNEVELÉS FENNÁLLÁSÁNAK
300. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL RENDEZETT
TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS TANULMÁNYKÖTETE

Hódmezővásárhely, 2024

TARTALOMJEGYZÉK

IGEI KÖSZÖNTŐ	
BÁN CSABA lelkipásztor	5
BEVEZETŐ	
IMRE MIHÁLY szerkesztő	7
HEGYI ÁDÁM	
<i>A hódmezővásárhelyi iskola mint református kultúrvidék: „külföldiek” a vásárhelyi gimnáziumban a 18. században</i>	13
ZVARA EDINA	
<i>18. századi magyar nyelvű protestáns bibliák a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium könyvtárában</i>	27
IMRE MIHÁLY	
<i>A fizikoteologizmus jellemzői Szőnyi Benjámín műveiben</i>	39
POSTA ANNA	
<i>Fiziko-teológiai költemények Szőnyi Benjámín kéziratban maradt neolatin versgyűjteményében</i>	51
IMRÉNÉ BARTA EDIT	
<i>A gimnázium legrégebbi évkönyveinek néhány tanulsága</i>	61
LÁZÁR ISTVÁN	
<i>Protestáns iskoláztatás katolikus szemmel</i>	75
SZABADI ISTVÁN	
<i>Az elnyert nyilvánossági jog jelentősége</i>	83
BÓDI KATALIN	
<i>Abai Nagy Ferenc kéziratosa, francia nyelvből készült fordításai a Bethlen Gábor Református Gimnázium könyvtárában</i>	89
KÁDÁR FERENC	
<i>Vásárhely és Patak kapcsolata - néhány személy élettörténete tükrében</i>	101

CZEGLÉDI SÁNDOR

*„Isten segítségével tehát én, az erőtelen, lépek elő” - Egyház, vallás
és a közösség szolgálatának eszméi Kovács Ferenc ifjúsága idején 105*

SIMON FERENC

*A hódmezővásárhelyi református gimnázium kulturális emlékezete
és Bethlen Gábor nevének felvétele..... 115*

ŐZE SÁNDOR

Bethlen Gábor alakja a 20. századi historiográfiában 133

SIPKA RÓZSA – IFJ. SIPKA SÁNDOR

Írás Németh László kapcsolatáról a „Sipka családdal” 143

IMRE LÁSZLÓ

A száműzöttől az írófejedelemig (Németh László vásárhelyi tanárévei)..... 151

A Bethlen 300 konferencia előadói 157

Z v a r a E d i n a

18. SZÁZADI MAGYAR NYELVŰ PROTESTÁNS BIBLIÁK A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI BETHLEN GÁBOR REFORMÁTUS GIMNÁZIUM KÖNYVTÁRÁBAN

„Jakó Ersébethé ez a Szent Biblia
szerzette a maga lelkének gyarapodására Az 1831dik Eszt(endőben).”¹

18. századi történelmünkre úgy tekintünk, mint az újjáépítés korszakára, s igaz ez az egyházi viszonyokra is. Az egyházi vezetők hatalmas munkát végeztek ezen évtizedekben: a legeredményesebbek a katolikusok volt, hiszen maguk mögött tudhatták a Habsburg-ház támogatását. Ezzel szemben a protestáns felekezetek óriási hátrányban voltak, hiszen működési lehetőségeiket folyamatosan korlátozták, így többek között vallásgyakorlásukat, hazai és külföldi tanulásukat, könyvkiadásukat.² Bibliakiadásaiuk száma azonban ennek ellenére szép számokat mutat.

Ha végignézzük könyvészeti bibliográfiáinkat,³ akkor a 18. századból a különböző variánsokkal és szedésváltozatokkal együtt 24 teljes biblia- és 11 Újtestamentum-kiadást⁴ számolhatunk össze – külön a zsoltároknak több mint negyven kiadása ismert. Igazán szép mennyiség, s különösen a protestánsok büszkélkedhetnek, hiszen a 35 tételből mindössze kettőt mondhat magáénak a katolikus felekezet, az 1732-ben Nagyszombatban és az 1782-ben Budán kiadott teljes Szentírás-kiadást.⁵ Ez utóbbi tény mögött az áll, hogy a katolikus egyház a század közepéig nem támogatta a hívek egyéni, anyanyelvű olvasását, azt csak 1757-ben engedélyezte XIV. Benedek pápa (1740–1758),⁶ vagy pontosabban, enyhített a szigorú előírásokon.

Megjelenési helyek

Az elmúlt néhány évtizedekben történt kutatások új eredményeket tudtak felmutatni a nyomtatványokon feltüntetett nyomdahelyekkel kapcsolatban, ami érinti a bibliakiadásokat is.⁷ Könyvészetünk korábban a 18. századból 430 külföldön megjelent magyar nyelvű nyomtatványt tartott számon; ezek közül közel hetvenről kiderült, hogy azokon megtevesztésül ha-

1 A possessorbejegyzés helye: *Szent Biblia*, ford. KÁROLYI Gáspár, Basel, Im-Hof ny., 1770, előzéklap recto. Lelőhelye: Hódmezővásárhely, Bethlen Gábor Református Gimnázium Könyvtára, jelzete: FO 652.

2 A korszakról és annak könyves-, könyvtári vonatkozásairól újabban: MONOK 2018, MONOK 2022.

3 RMK I., PETRIK I., PETRIK V., PETRIK VI., PETRIK VII., PETRIK IX.

4 A Vizsolyi Biblia (1590) megjelenése óta bibliakiadásokról beszélünk, hiszen szinte minden esetben Károlyi Gáspárék fordítása lett az alapja a későbbi editióknak. Bibliafordítást csak a református Komáromi Csipkés György (1718), illetve az evangélikus Torkos András (1736) és Bárány György, Bárány János, Sartoris János ((1754–1758) készítette.

5 PETRIK I. 280, Petrik I. 280.

6 JULIA 2000, 274.; Index 1758, Regula IV. XIV–XV.

7 V. ECSEDY 1996, V. ECSEDY 1999.

mis külföldi hely van feltüntetve, melyek eredetileg nyugat-magyarországi – Sopron, Pozsony, Győr stb. – városokban jelentek meg.⁸ A 18. századi protestáns bibliákat tekintve azok nagyobb része külföldön került kiadásra, s némelyik címlapján hamis nyomdahely van megadva. A legtöbbnek Bazel (8), Utrecht (5), Lipcse (3) és Wittenberg (3) a megjelenési helye, vagyis a korszak jelentősebb protestáns városai, de megemlíthetjük még Amszterdamot, Leident, Nürnberget és Lauban–Jauert. Fontos azt is megjegyezni, hogy ezen városokkal, illetve az ott működő egyetemekkel régóta működő szoros kapcsolata volt a hazai protestánsoknak, s a református és evangélikus diákjaink szívesen választották ezeket külföldi tanulmányaik helyszínéül.⁹ Lauban és Jauer pedig a Saale melletti Halle „kihelyezett” nyomdászati helyei voltak.¹⁰ A magyarországi megjelenési helyek pedig Pozsony (6), Debrecen (4) és Sopron (1), vagyis az ország kiemelkedő művelődési központjai.

A külföldön és itthon kiadott protestáns bibliák arányán igazából nincs semmi meglepő, hiszen a Magyarországon elszenvedett elnyomás, a cenzúrarendeletek,¹¹ a pénz és a nyomdászati lehetőségeik szűkössége miatt kényszerültek arra, hogy a vallásgyakorlásukhoz szükséges kiadványokat, így a Szentírást is, külföldön jelentessék meg.¹²

Példányszám és méret

Míg a 17. században megjelent kiadványok példányszáma átlagosan néhány száz volt, addig a 18. században néhány ezerről beszélhetünk, sőt nem ritka a több ezer,¹³ s igaz ez a bibliákra is. Az egyik utrechti editio például nyolc, majd tizenegyezer példányban jelent meg,¹⁴ így, ha ez alapján átlagosan ötezerre tesszük a külföldön kiadott bibliák példányszámát, akkor százharmincezer forgalomba kerülő Szentírásról beszélhetünk, véli Ecsedy Judit.¹⁵ Ugyan még mindig fennállt a „bibliaínség” (Csepregi Zoltán szóhasználata),¹⁶ de az előbb említett példányszámadat kapcsán joggal mondható, hogy a kiadók, illetve a nyomdászok igazán sokat tettek azért, hogy ténylegesen megvalósuljon a magyar nyelvű Biblia olvasásának mindenkinek szóló programja, s persze az üzleti haszon sem volt mellékes.

Érdeemes megfigyelni azt is, hogy az egyes kiadások mérete hogyan változott az évszázadok folyamán. Az első, teljes magyar nyelvű bibliánk, a Károlyi Gáspárék fordította editio még folio méretben jelent meg Vizsolyban (1590). Alig több mint másfél, illetve két évtizeddel később Szenci Molnár Albert (1574–1634) a kisebb, vagyis a negyed- és nyolcadrét formátumokat választotta, „... mivelhogy az ő nagy öreg volta miatt forgatásra nehéz volt, és az szűk költségűeknek megvétélre sem volt könnyű; tetszett nékem és fő barátimnak, hogy ily középformán bocsáttassék ki, hogy az prédikáló székben felvihessék vélek az magyarországi

8 V. ECESEDY 2021, 377.

9 Lásd többek között: BOZZAY–LADÁNYI 2007, HEGYI 2003, HEGYI 2015, HEGYI–SZÖGI 2016, TAR A. 2004.

10 CSEPREGI 1996.

11 V. ECESEDY 1996, 25–33.; STEPELY 2013, 13–44.

12 A protestáns nyomdák a 18. századra sorra megszűntek, az evangélikus és a református kiadványok megjelenését dunántúli (soproni, győri, pozsonyi) és a budai tipográfiai vállalták. V. ECESEDY 1996, 37–53.

13 V. ECESEDY 2021, 17.

14 FEKETE 1990, 214.

15 V. ECESEDY 2021, 379.

16 CSEPREGI 2009, 171.

anyaszentegyházaknak prédikátori...” (Hanau, 1608);¹⁷ valamint a „hívek is, mint egy kézben hordozó könyvvel élhetnének, és a kevés költségűek is könnyebben szerit tehetnék”¹⁸ (Oppenheim, 1612). A 17. században még egyszer választották a protestáns bibliakiadók a folio méretet, ugyanis „... öregbik gróf Bethlen Istvánnak, ez typographiának és a Biblia nyomtatásának fő és első patrónusának testamentumában letett kívánsága volt, egyszersmind pedig a tanítóknak tetszése és az eklézsiának is szüksége kívánta. Mert Isten kegyelméből már némely lelki tanítóknak jó példaadások által fel kezdetett vala csaknem minden nevezeteseb eklézsiákban vétetni a Bibliának közönséges helyen való olvasása és magyarázása, hogy az hajlott idejű és szemek világában homálosodottabb lelki tanítók is inkább előmehessenek tisztekben a nagyobb betűkkel való nyomtatás által.” – érvel a könyvnyomtató Szenci Kertész Ábrahám a Váradai Biblia (1660–1660) előszavában.¹⁹ A többi, 17. századi protestáns bibliakiadás mindegyike visszatért, illetve megmaradt a kezelhetőbb nyolcadrétnél. S a 18. századi szentírások esetében is néhány negyedréten kívül csak nyolcadrét alakot látunk a teljes bibliakiadásoknál, sőt, az újtestamentumoknál előfordul a tizenkettedrét is, különösen pedig a zoltárkiadásoknál – ezen formák rögzülése már ténylegesen az egyéni használatot, a rendszeres bibliaolvasást segítették.

Továbbá figyelemre méltó az is, hogy ezzel szemben a két 18. századi katolikus editio (1732, 1782) megmaradt az öreg formátumnál, vagyis folio méretben került az olvasók kezébe a Biblia, s majd csak az 1834–1836-ban megjelenő Szepesy-féle változat igazodik az olvasói igényekhez, ami már nyolcadrét alakban látott napvilágot.²⁰

A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumban lévő 18. századi protestáns bibliák

A neves iskola bibliotékájában²¹ jelenleg 7 kiadás 10 kötete található meg, így Komáromi Csipkés György bibliakiadása (Leiden, 1685/1718), az ún. Kasseli Biblia (Nürnberg, 1704), a Bázeli Biblia harmadik kiadása (1770) 2 példányban, a Pethe Ferenc-féle kiadás (Utrecht, 1794), két Újtestamentum, az 1749-es és az 1799-es, mindkettő Debrecenben jelent meg, valamint a zoltárok 1764-es és 1774-es, szintén debreceni kiadása 1, illetve 2 példányban is – ezek a kötetek a 19–20. században kerültek a bibliotékába. A 18. században készült könyvjegyzékek szerint azonban a gimnázium gyűjteményében megvolt még egy Utrechti (1747),²² két korábbi Bázeli Biblia (1751?, 1764),²³ s egy csonka példány, amelynek vélhetően nem volt meg a címlapja, így az összeírók nem tudták megadni a megjelenési adatait.²⁴ A 18. század második felében a Komáromi Csipkés György-féle fordításról is olvashatunk az egyik inven-

17 ZVARA 2003, 192.

18 ZVARA 2003, 198.

19 ZVARA 2003, 202–203.

20 Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök szívügye volt egy újabb bibliakiadás, amelynek tervezete 1787-ből ismert. Eszerint latin–magyar nyelvű, 15 kötetes, s immár nyolcadrét alakú kiadás lett volna, Káldi György bibliafordításának negyedik kiadása azonban csak a következő évszázadban került ki a sajtó alól. Vö. V. ECSEDY 2009, 185–196.

21 IMRE M. 1982, 129–162.; IMRE M. 1984, BARICZ 1990, 35–40.; ZVARA–SIMON 1998; SIMON 2018; ZVARA 2012.

22 ZVARA 2012, 26. Nr. 1.

23 ZVARA 2012, 49. Nr. 77.; 60. Nr. 114.

24 ZVARA 2012, 56. Nr. 104.

táriumban,²⁵ ez azonban nem az a példány, ami ma is megvan – elveszett, ahogy az utóbb említett utrechi és két bázeli editio is.

A ma is meglévő példányok némelyikének eredeti tulajdonosai vásárhelyi személyek voltak a possessorbejegyzések szerint, s tőlük kerültek a Gimnázium gyűjteményébe. A Kasseli Bibliát például Mucsi (Mocsi) Mihály birtokolta: *Mutsi Mihályé ez az Szent Biblia 1823ik esztendőbenn.*²⁶ A két bázeli Szentírás (1770) egyik exemplárja²⁷ annak megjelenése után nem sokkal, 1774-ben a vásárhelyi Dobossy Mihályé volt: *Est Michaelis Dobosy Anno 1774.* A könyv több mint 100 évig a család tulajdonában maradt, de közben az apa, Mihály, Lajos fiának adta 1827-ben, majd végül ő adományozta az iskolának 1877-ben: *Dobossy Lajos úr ajándékából a ref. főgymn[áziumi] könyvtaré H.M.Vhely 1877. jún. 18.* Feltehetőleg arról a Dobossy Lajosról (1817–1898) van szó, aki vásárhelyi földbirtokos, a Deák-párt egyik helyi vezetője, s a Kaszinó elnöke volt.²⁸ A könyv ahhoz a jelentős adományhoz tartozik, amiről az 1877/1878-as iskolai értesítő is beszámolt: „... az iskolai év végén Dobossy Lajos úr részesítette a könyvtárt különböző szakbeli, mintegy 335 kötetet, vagy füzetet tartalmazó, jelentékeny részében nagybecsű adományával ...”²⁹

Az 1749-es Újtestamentum bejegyzése szerint a kis kötetet Földesi János kapta meg iskolai használatra („in usus scholae”) az akkor rektortól, Túri Dánieltől 1760-ban.³⁰ A könyv nem kallódott el, 263 év múltán is megvan.

A meglévő könyvek szinte mindegyikében ott olvashatók a korabeli tulajdonosok bejegyzései, sőt néhány esetben családi feljegyzések sora születésről, keresztelésről, házasságról és halálról,³¹ amelyek a kulturális emlékezet, s egyben az adott család genealógiájának fontos emlékei.

Nyomdászati, könyvtörténeti kuriózumok

A Kasseli Biblia (Nürnberg, 1704?)

Az úgynevezett Kasseli Bibliát a hamis nyomdahelyű könyvek közé soroljuk, hiszen régóta tudott, hogy a címlapon olvasható megjelenési hely, a kiadó, de még feltehetően az évszám sem valós. Igazából Nürnbergben került ki a sajtó alól, s nem Johann Ingebrant – ő 1665 és

25 ZVARA 2012, 63. Nr. 129. A könyv jelzete: A 182.

26 Jelzete: FQ 19 / Fdo19. – A korszakból több Mucsi/Mocsi Mihály is ismert, így az 1775–1777 közötti iskolai rektor, egy ún. „második bíró” (1790), egy esküdtbíró (1792, 1803), s egy törvénybíró (1809). Vö. SZEREMLEI 1913, 1079.

27 Jelzete: FO 174.

28 GAÁL 1993, 281. – Az ifjabb Dobossy Lajos (1791–1875) másodalispán volt: VARSÁNYI 1993, 18., 127. Egy harmadik Dobossy Lajos „a hódmezővásárhelyi szabadelvű párt volt elnöke, nagybirtokos” 1908-ban halt meg. Lásd: N. N. 1908, 6. – Szeremlei Samu adatai a Dobosi család tagjairól: „Dobosi 1796–1847-ig időként városszerte 1–4 cs. ... Lajos 1791–1875. megyei főpénztárnok, alispán, végül törvényszéki elnök, 1836–59-ig egyházmegyei gondnok. Fia Lajos megyei tisztviselő 1849. után, majd 1868. t. megyei pénztárnok, ref. presbyter, i. anya. 2100 kor. I. neje Kaszap Emilia, II. Kecskés Gabriella, III. Mayer Irma egyetlen leánya Aranka, Kovács Seb. A. műegyet. tanár neje Budapesten, m.h. 1898. 81 é., Mihály gimnáziumunkban tanult s itt az elemi iskolában is tanított 1795-ben. Tanulmányait a debreceni főiskolában elvégezvén, 1803-ban Kismarján lett rektor, majd 1813-ban Szentesen ref. lelkész. Fia volt az idősebb Lajos. E néven élt még egy cipész is, m.h. 1902. 66 é., Judit 1824. Szentesenről.” Lásd: SZEREMLEI 1913, 991.

29 Értesítő 1877, 28. Említi: IMRE L. 1897, 357.

30 Jelzet: Fdo. 432. ZVARA 2012, 38. Nr. 34.

31 Lásd például az A 182, FO 174, FO 652, Sz 61 jelzetű köteteket.

1690 között nyomtatott Kasselben –,³² hanem Martin Endter költségén jelent meg, az évet tekintve pedig egyelőre csak egy kérdőjelet tehetünk, ugyanis feltehetőleg 1704 után jelent meg.³³ A neves Endter nyomdász- és könyvkereskedő család³⁴ sarja 1700 és 1708 között több nyomtatványt is kiadott magyarországi terjesztésre, melyeken „a mindenkori célnak megfelelően közölte, ill. nem tüntette fel a város nevét”.³⁵ Harsányi István meglátása szerint Endter azért a hesseni Kasselt tüntette fel a címlapon a lutheránus nürnbergi cég neve helyett, mert az akadályozta volna a református Biblia terjesztését.³⁶

1. kép: Szent Biblia, ford. Károlyi Gáspár, Kassel [Nürnberg],
Ingébránd János költs. [Martin Endter], 1704. (BGRG FQ 19 / Fdo19)

32 BORSA 1983, 392.

33 HARSÁNYI 1927, 72.; V. ECSÉDY 1996, 99–100.; FEKETE 2018.

34 A családtagokról kiadási és nyomdászati tevékenységéről: BORSA 1983.

35 BORSA 1983, 395.

36 HARSÁNYI 1927, 72.; BORSA 1983, 392.

Komáromi Csipkés György bibliafordítása (Leiden, 1718)

Szomorú és viszontagságos sorsa volt a Komáromi Csipkés György (1628 k.–1678) féle Bibliának. A kálvinista lelkész és tanár elkészítette a teljes Szentírás új magyar fordítását, így ez azon kevés protestáns bibliák közé tartozik, amely nem a Vizsolyi Biblia (1590) újbóli editiója. A munka ugyan már 1675-ben elkészült, s a tervezett kiadás címlapján látható metszeten 1685-öt olvashatunk, azonban a Biblia ténylegesen csak közel negyven év múltán jelenhetett meg Leidenben. S hogy pontosan melyik évben, arra évekig csak feltételezéssel válaszolhattunk, így a különböző tanulmányokban, szakkönyvekben olvashattunk 1717-et, 1718-at vagy 1719-et is.³⁷ Végül 2018-ban Bujtás Lászlónak sikerült új dokumentumok alapján megnyugtatóan tisztázni a kérdést,³⁸ aminek eredményeként az 1718-as évet adhatjuk meg a Komáromi Csipkés-féle Biblia megjelenési évének. Mire azonban a megrendelő, Debrecen városa, illetve az egyház megkapta a példányokat, több mint 70 évet kellett várni a cenzúra s az egri püspökök (Erdődy Gábor Antal, Barkóczy Ferenc) miatt.³⁹

2. kép: Magyar Biblia, ford. Komáromi Csipkés György, Leiden, Samuel Luchtmans, Huybert van de Boxe özv., 1685 [1718]. (BGRG A 182)

37 Például: RMK I. 1336: 1719; PETRIK VIII. 536: 1719; HARSÁNYI 1927, 74: 1718; ORLOVSZKY 2006, 26: 1719; FEKETE 2008, 442: 1717; BOTTYÁN 2009, 85: 1717; BUJTÁS 2018, 356: 1718; MONOK 2018, 38: 1718.

38 BUJTÁS 2018.

39 HARSÁNYI 1927, 73–77.; BOTTYÁN 2009, 82–86.; MARGÓCSY 2008 16–17.; MONOK 2018, 38–42.; BUJTÁS 2018.

A Pethe Ferenc-féle bibliakiadás (Utrecht, 1794)

A 18. század utolsó, teljes Bibliáját az a Pethe Ferenc (1763–1832)⁴⁰ adta ki, aki talán elsősorban mezőgazdászként, gazdasági szakíróként és lapszerkesztőként ismert. Tanulmányozta többek között a növénybetegségek elleni védekezés lehetőségeit, érvelt a szélmalomok telepítése mellett, több takarmány- és ipari növény meghonosításában is jelentős szerepet játszott. Továbbá bekapcsolódott a nyelvújítási mozgalomba, s körülbelül 200 új gazdasági kifejezést alkotott és honosított meg; ezek egy részét ma is használjuk (pl. állatvilág, biológia, erdőgazdaság),⁴¹ egy részük azonban már csak nyelvtörténeti emlék.⁴² Gazdasági, tudományos és politikai lapokat szerkesztett, így Bécsben a *Vizsgálódó Magyar Gazdát*, a *Nemzeti Gazdát*, Pesten a *Tudományos Gyűjteményt*, Kolozsváron a *Hazai* (majd *Erdélyi*) *Híradót*. Tehetségének és szakismeretének nagy elismerése volt, hogy előbb Festetics György (1775–1819) Georgikonjában tanított, majd Esterházy Miklós (1765–1833) herceg alkalmazásában is állt uradalmi intézőként.

Pethe Ferenc bibliakiadása a hazai felvilágosodás terméke. Akkor készült, amikor már több magyar nyelvű hírlap, illetve folyóirat, ugyan több–kevesebb sikerrel, de megjelent. Az új médium a korszak legfontosabb ismeretközlő és tájékoztató eszköze volt. Íróink, költőink ezen fórumon közölték egymással és az olvasókkal, hogy ki milyen munkába kezdett, milyen tervei vannak a közeljövőre nézve, s a lapok hasábjain gyűjtöttek előfizetőket kiadás előtt álló műveikre. Így tett Pethe Ferenc is, aki az egyik legsikeresebb lapban, a bécsi *Magyar Hírmondó* 1792-es számában jelentette meg tudósítását arról, hogy „kezünk alá vettük már fél esztendeje e Szent Könyvnek egy olyan formában való kibocsátását, amelyhez az eddig kijöttek közül egy sem közelít semmiben, ha kivesszük a Basileai első nyomtatást,⁴³ mely valamiben hozzá hasonlíthatna, ha új betűvel és jó Hollandiai papirosra nyomtatott volna. Sokat nem ígérünk, hogy netalán némely Könyvészekkel az elpirulás vermébe ne essünk: ezt az egyet ígérjük, hogy ígéretünknel többet fogunk cselekedni: sőt, sem költséget, sem fáradságot nem kémélünk, hogy Hazánk előtt kedvet találhassunk, és hitelünket továbbra is érdemessé tessük.”⁴⁴

Kiadványa „valóságos kis nyomdászati remekmű: szedését, tördelését, kötését és a papír minőségét illetően egyaránt.”⁴⁵ Az 1076 oldalas vaskos, de ennek ellenére „kicsin és zsebben hordozható”, nyolcadrét kiadvány tükörmagassága 16 cm, szélessége pedig 9 cm, s Pethe egyetlen oldalra 66 sort szedett ki. Ezen kis méret, de különösen az apró betűk miatt Kazinczy Ferenc azonban csípős megjegyzéssel illette: „arra való, hogy vakuljon meg [a]z ember”.⁴⁶ S hogy a kritika nem volt teljesen alaptalan, azt talán az is mutatja, hogy az utrechti nyomdász–kiadó Wilder Alteer cég a kiadást 2000 forinttal támogató Teleki Sámuelnek (és nem

40 SOÓS 2009.

41 SÜLE 1964, 314, 316.

42 Kazinczy többször is fölháborodott Pethe szóalkotásai, fordításai miatt, s bolondnak (Narr) nevezte (pl. a „költő”-t „képzelmész”-nek, a „tartalék sereg”-et „sugorgotott sereg”-nek, a „hadgyakorlat”-ot meg „ürögforgás”-nak nevezte. Vö. KAZINCZY-VÁCZY 1900, XXV, 366, 394, 553.

43 *Szent Biblia*, ford. KÁROLYI Gáspár, kiad. SZATMÁRNÉMETHI PAP István és TÖRÖK Ferenc, Basel, Im-Hof ny., 1751. – PETRIK I. 280, PETRIK V. 62, PETRIK IX. 80

44 MH 1792. szeptember 21. 454–455.

45 SÜLE 1964, 48–50.

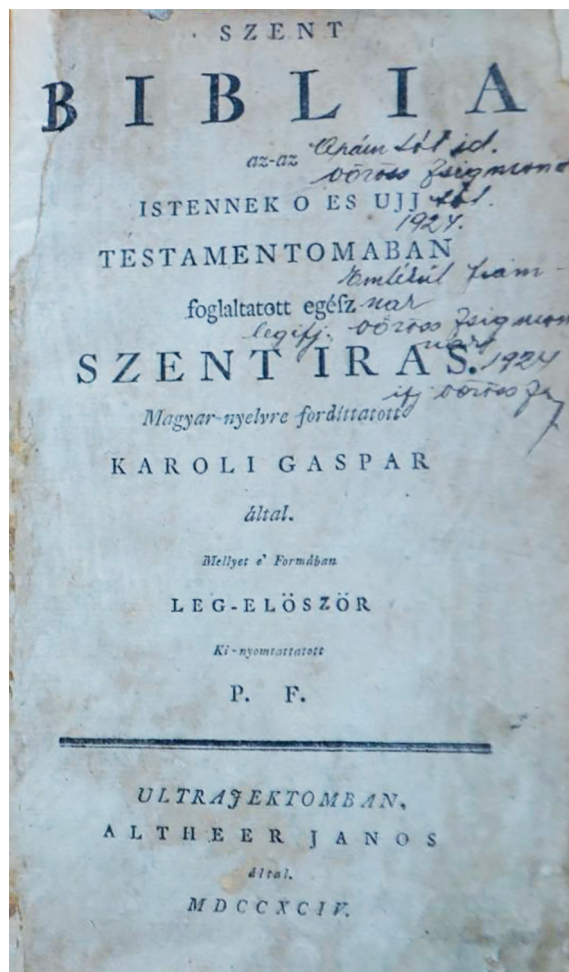
46 KAZINCZY-VÁCZY 1911, 424., idézi: SÜLE 1964, 50.

József, ahogy némely írásban előfordul⁴⁷ írt levelében arról panaszkodik, hogy Pethe még mindig közel 14 ezer forinttal tartozik, s megemlítik, hogy a Bibliából három éve egyetlen példányt sem adtak el Hollandiában.⁴⁸

A Biblia erényei mindezek ellenére tovább sorolhatók, így „ritka hibátlansága”, amiért életrajzírója szerint az angol herceg, a későbbi IV. György (1762–1830) harminc arany súlyú arany emlékérmét adott Pethe Ferencnek jutalmul.⁴⁹ S ez az első magyar Biblia, amelyben magyarázó térképek vannak, melyeket a kiadó Pethe saját maga készített („Pethe composuit et delineavit. Sculp. C. van Baansel”). Mivel a két térképet (mappis geographicas) külön lehetett megvenni,⁵⁰ így azok több, ma is meglévő példányban nem találhatóak meg, sajnos a Gimnázium példányában sincsenek ott.⁵¹

Pethe Ferenc bibliakiadásának céljait is megfogalmazza a fentebb említett tudósításában, ezek közül most csak az alábbi részt emelem ki: „Nem célunk teljességgel a nyereség, de célunk azonban, hogy fáradságunk jutalmát elvehessük; célunk, hogy édes Hazánk minden rendű Tagjainak tehetségünk szerint szolgálhassunk; célunk főképpen, hogy nem a Bibliát, hanem a szép Bibliát elolcsíthassuk [saját kiemelés, Z. E.]”⁵² Olyan elődök és majdani utódok nemes gondolatai ezek, mint a kolozsvári Misztótfalusi Kis Miklósé (1650?–1702), a békéscsabai Tevan Andoré (1889–1955) vagy a gyomai Kner Imrée (1890–1944).

A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium évszázadok óta a környék egyik kiemelkedő szellemi központja. Gazdag könyvtára alapítása óta szolgálja az iskola tanárait és diákjait az adományozóknak – legyenek azok egykori diákok, tanárok, a város polgárai, könyvkereskedők vagy tudományos intézmények⁵³ – és a fenntartó egyháznak köszönhetően. S mi, az utódok, hálával gondolunk rájuk az iskola alapításának 300. évfordulóján.

3. kép: Szent Biblia, ford. Károlyi Gáspár, kiad. Pethe Ferenc, Utrecht, Jan Altheer, 1794. (BGRG Sz 61)

47 Például BOTTYÁN 2009, 95.

48 DEÉ NAGY 1998, 634.

49 HARSÁNYI 1927, 84.

50 A két térképet 20, illetve 14 krajcárért lehetett megvenni, attól függően, hogy milyen minőségű papírra nyomtatott Bibliát vett meg az érdeklődő. Vö. MH 1792. szeptember 21. 456.

51 Az MTA Könyvtárának három példánya is van, a két térkép csak az 543.054/koll. 1-es jelzetűben található meg. Köszönöm Vágvolgyi Balázs könyvtárosnak a segítségét.

52 MH 1792. szeptember 21. 455.

53 Ezekről az iskolai értesítők, illetve tudósítványok évente beszámoltak, lásd például: Értesítő 1877, 28.; Értesítő 1878, 41.; Értesítő 1880, 21.; Tudósítvány 1854, 10.; Tudósítvány 1864, 17.; Tudósítvány, 1868, 10.; Tudósítvány 1872, 20–21.; Tudósítvány 1874, 35.; Tudósítvány 1876, 33–34.

Bibliográfia

BARICZ 1990

BARICZ Zsolt, *Bibliotékánk évszázadai*, A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve, szerk. FÖLDESI Ferenc, KANCSÓ János, TÖRÖK Attila, Hódmezővásárhely, 1990, 35–40.

BORSA 1983

BORSA Gedeon, *18. századi magyar nyelvű ponyvakiadványok gyűjtőkötetete Münchenben, (Martin Endter kiadványai Magyarország részére)*, Az OSZK Évkönyve 1981, Budapest, 1983, 379–409.

BOTTYÁN 2009

BOTTYÁN János, *A magyar Biblia évszázadai*, 2. átdolg. kiad., szerk. PECSUK Ottó, sajtó alá rend., kieg. FEKETE Csaba, Budapest, 2009.

BOZZAY-LADÁNYI 2007

BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15).

BUJTÁS 2018

BUJTÁS László Zsigmond, *Új adatok a Komáromi Csipkés-Biblia történetéhez (1715–1719)*, Lymbus 2018, 349–394.

CSEPREGI 1996

CSEPREGI Zoltán, *A „Laubáni Biblia” hamis impresszuma*, Magyar Könyvszemle, 112(1996) 376–382.

CSEPREGI 2009

CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus bibliafordítások a XVIII. században*, in *Biblia Hungarica Philologica, Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban*, szerk. HELTAI János, Budapest, 2009 (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R egyesület füzetei, 3), 171–184.

DEÉ NAGY 1998

DEÉ NAGY Anikó, *Régi bibliák egy erdélyi könyvesházban, a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtárban*, in *A magyar művelődés és a kereszténység II. köt.*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, MONOK István, Budapest–Szeged, 1998, 631–643.

Értesítő 1877

A Hód-Mező-Vásárhelyi Ref. Főgymnasium 1876–77. évi értesítője, összeáll. az igazgatóság által, Szeged, 1877.

Értesítő 1878

A Hód-Mező-Vásárhelyi Ref. Főgymnasium 1877–78. évi értesítője, összeáll. az igazgatóság által, Szeged, 1878.

Értesítő 1880

A Hód-Mező-Vásárhelyi Reformált Főgymnasium 1879–80. tanévi értesítője, közlése az igazgatóság, Szeged, 1880.

FEKETE 1990

FEKETE Csaba, *Kiegészítések és kérdések a Károlyi Biblia törzskönyvéhez*, in *Emlékkönyv a Vizsonyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*, szerk. BARCZA József, Budapest, 1990, 205–227.

FEKETE 2008

FEKETE Csaba, *Komáromi Csipkés György Bibliájához (helyesbítés)*, Magyar Könyvszemle, 124(2008), 439–442.

FEKETE 2018

FEKETE Csaba, *Casseli Biblia? Vallástudományi Szemle*, 14(2018), 3, 25–41.

GAÁL 1993

GAÁL Endre, *Politikai és társadalmi küzdelmek*, In *Hódmezővásárhely története 2., 1. rész, A polgári forradalomtól az Őszirózsás forradalomig 1848–1918*, főszerk. SZABÓ Ferenc, Hódmezővásárhely, 1993, 277–411.

HARSÁNYI 1927

HARSÁNYI István, *A magyar Biblia*, Budapest, 1927.

HEGYI 2003

HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*, Budapest, 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6.)

HEGYI 2015

HEGYI Ádám, *A Kárpát-medencéből a Rajna partjára, A bázeli egyetem hatása a debreceni és a sárospataki református kollégiumok olvasmányműveltségére a 18. században*, Debrecen, 2015 (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai).

HEGYI–SZÖGI 2016

HEGYI Ádám, SZÖGI László, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*, Budapest, 2016 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 23.)

IMRE L. 1897

(IMRE Sándor–)IMRE Lajos, *Főgymnasiumi könyvtár*, in *A hód-mező-vásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. főgymnasium története*, Magyarország ezredéves ünnepének alkalmából tisztársai közrem. szerk. FUTÓ Mihály igazgató, Hódmezővásárhely, 1897, 353–357.

IMRE M. 1982

IMRE Mihály, *Iskolakultúra Hódmezővásárhelyen a XVIII. század közepétől 1848-ig*, Tanulmányok Csongrád megye történetéből, VI., szerk. BLAZOVICH László, Szeged, 1982, 129–162.

IMRE M. 1984

IMRE Mihály, *A város művelődéstörténete 1848-ig*, in *Hódmezővásárhely története a legrégebb időktől a polgári forradalomig*, 1. köt., szerk. NAGY István, SZIGETI János, Hódmezővásárhely, 1984, 596–601.

Index 1758

Index librorum prohibitorum ... iussu Benedicti XIV. ... editus, Romae, 1758.

JULIA 2000

JULIA, Dominique, *Az olvasás és az ellenreformáció*, In *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, Budapest, 2000, 268–304.

KAZINCZY–VÁCZY 1900

Kazinczy Ferenc levelezése, közzéteszi VÁCZY János, 10. köt., 1812. július 1. – 1813. július 31., Budapest, 1900.

KAZINCZY–VÁCZY 1911

Kazinczy Ferenc levelezése, közzéteszi VÁCZY János, 21. köt., 1829. január 1. – 1831. augusztus 20., Budapest, 1911.

MH 1792

Magyar Hírmondó, szerk. GÖRÖG Demeter, KERÉKES Sámuel, Bécs, 1792. szeptember 21. 454–456.

MARGÓCSY 2008

MARGÓCSY Dániel, *Komáromi Csipkés Bibliája Leidenben*, Magyar Könyvszemle, 124(2008), 15–26.

MONOK 2018

MONOK István, *A hagyományos világ átváltozásai*, Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez, Budapest–Eger, 2018 (Kulturális örökség).

MONOK 2022

MONOK István, *A Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség könyvtári rendszerének felépítése új birodalmi keretben (1686/1690–1815)*, Magyar Könyvszemle, 138(2022), 218–229.

N. N. 1908

N. N., *A nap eseményei*, Dobossy Lajos meghalt, Szeged és Vidéke, 7. évf. 1908. november 26., 272. szám, 6.

ORLOVSZKY 2006

ORLOVSZKY Géza, *Komáromi Csipkés György*, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, 6. köt., főszerk. KŐSZEGHY Péter, Budapest, 2006, 26–27.

P. VÁSÁRHELYI 2008

P. VÁSÁRHELYI Judit, *A bázeli magyar Biblia próbanyomata 1744-ből*, Könyv és Könyvtár 30(2008), 60–69.

PETRIK I.

Bibliographia Hungariae 1712–1860, seu catalogus librorum in Hungariae, et de rebus patriam nostram attingentibus extra Hungariam editorum – Magyarország bibliográfiája 1712–1860, könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak, vol. I, összeáll. PETRIK Géza, bev. SZILÁGYI Sándor, reprint, Budapest, 1968.

PETRIK V.

Vol. V. *Additamenta – Pótlások*, szerk. KOMJÁTHY Miklósné, Budapest, 1971.

PETRIK VI.

Vol. VI. *Additamenta – Pótlások*, szerk. MARKOS Béla, Budapest, 1972.

PETRIK VII.

Vol. VII. *Additamenta – Pótlások*, szerk. PAVERCSEK Ilona, Budapest, 1989.

PETRIK IX.

Vol. IX. *Additamenta – Pótlások*, szerk. KOVÁCS Eszter, V. ECSEDY Judit, Budapest, 2017.

RMK I.

SZABÓ Károly, *Régi Magyar Könyvtár, 1. köt., Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, Budapest, 1879.

SIMON 2018

SIMON Ferenc, *Szőnyi Benjámin kora és a vásárhelyi református gimnázium könyvtára*, in *Szőnyi 300, Tanulmánykötet, Szőnyi Benjámin (1717–1794) református lelkipásztor, költő, író születésének 300. évfordulójára*, szerk. IMRE Mihály, Hódmezővásárhely, 2018, 14–34.

SOÓS 2009

SOÓS István, *Pethe Ferenc*, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, 9. köt., főszerk. KŐSZEGHY Péter, Budapest, 2009, 162–164.

STEMPELY 2013

Systematica collectio, I. füzet, sajtó alá rend. és a bevezetőt írta STEMPELY Irén, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források).

SÜLE 1964

SÜLE Sándor, *Kisszántói Pethe Ferenc 1762–1832*, Budapest, 1964.

SZEREMLEI 1913

SZEREMLEI Samu, *Hód-Mező-Vásárhely története*, 5. köt., *A közmívelődés története 1526–1848*, 2. rész, Hódmezővásárhely, 1913.

TAR A. 2004

TAR Attila, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*, Budapest, 2004 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11).

Tudósítvány 1854

Tudósítvány a Hódmezővásárhelyi Ref. Gymnasiumról 1853–5-diki tanévben, szerk. Imre Sándor, Szeged, 1854.

Tudósítvány 1864

Tudósítvány a Hód-Mező-Vásárhelyi reformált főiskoláról, 1863–64, szerk. Komáromi Dániel, Szeged, 1864.

Tudósítvány, 1868

1867–68-ik évi tudósítvány a Hód-Mező-Vásárhelyi reformátusok lyceumáról, összeáll. az igazgatóság által, H.-M.-Vásárhelyen, 1868.

Tudósítvány 1872

1871–1872-ik évi tudósítvány a Hód-Mező-Vásárhelyi reformátusok lyceumáról, összeáll. az igazgatóság által, H.-M.-Vásárhelyen, 1872.

Tudósítvány 1874

1873–1874-ik évi tudósítvány a hód-mező-vásárhelyi reformátusok főgymnasiumáról és népiskoláiról, összeáll. a főgymnasiumi igazgatóság és népiskolai felügyelőség által, H.-M.-Vásárhely, 1874.

Tudósítvány 1876

1875–1879-ik évi tudósítvány a hód-mező-vásárhelyi reformátusok főgymnasiumáról, összeáll. a főgymnasiumi igazgatóság által, H.-M.-Vásárhely, 1876.

V. ECSEDY 1996

V. ECSEDY Judit, *Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800*, Budapest, 1996 (Borda Antikvárium könyvészeti kiadványai, 4).

V. ECSEDY 1999

V. ECSEDY Judit, *Alte ungarische Bücher mit falschen deutschen Druckorten 1561–1800, Ergänzungen zu Emil Wellers Repertorium Die falschen und fingirten Druckorte*, Budapest, 1999.

V. ECSEDY 2009

V. ECSEDY Judit, *Kézben hordozható katolikus Biblia tervezete a XVIII. században*, in *Biblia Hungarica Philologica, Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban*, szerk. HELTAI János, Budapest, 2009 (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R egyesület füzetei, 3), 185–196.

V. ECSEDY 2021

V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás története Magyarországon a kéziszajtó korában, 1473–1830*, Budapest, 2021.

VARSA NYI 1993

VARSA NYI Péter István: *A város lakói a polgári forradalom és a szabadságharc idején*, In *Hódmezővásárhely története 2., 1. rész, A polgári forradalomtól az Őszirózsás forradalomig 1848–1918*, főszerk. SZABÓ Ferenc, Hódmezővásárhely, 1993, 17–83.

ZVARA 2003

ZVARA Edina, *Az keresztyén olvasóknak*, Magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból, szerk. JANKOVICS József, Budapest, 2003 (Régi Magyar Könyvtár. Források, 14).

ZVARA 2012

ZVARA Edina, *A hódmezővásárhelyi iskola könyvtára a 18. században*, In *A tiszántúli református iskolák 18. századi könyvöröksége, Tanulmányok*, szerk. MONOK István, Budapest, Eger, 2012 (Kulturális örökség), 13–101.

ZVARA–SIMON 1998

A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnázium XVI. századi könyveinek katalógusa, összeáll. ZVARA Edina, SIMON Ferenc, Szeged, 1998.

A BETHLEN 300 KONFERENCIA ELŐADÓI

A *Bethlen 300 – Iskola a hazában* címmel a hódmezővásárhelyi köznevelés fennállásának 300. évfordulója alkalmából, **2023. február 10-én a Református Ótemplom** rendezett tudományos tanácskozás előadói voltak.

BÓDI KATALIN, habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

CZEGLÉDI SÁNDOR, PhD, egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet

HEGYI ÁDÁM, PhD, habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék

IMRE LÁSZLÓ, az MTA rendes tagja, Debreceni Egyetem, professor emeritus

IMRE MIHÁLY, az MTA doktora, Debreceni Egyetem, professor emeritus

IMRÉNÉ BARTA EDIT, ny. gimnáziumi tanár (Hódmezővásárhely-Debrecen)

KÁDÁR FERENC, ny. református lelkész, (Hódmezővásárhely-Sátoraljaújhely)

LÁZÁR ISTVÁN, PhD, habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Klasszika-Filológia és Neolatin Tanszék

ŐZE SÁNDOR, az MTA doktora, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történettudományi Intézet, egyetemi tanár

POSTA ANNA, egyetemi tanársegéd, PhD, Debreceni Egyetem, Magyar Irodalom és Kultúratudományi Intézet

SIMON FERENC, mestertanár, Bethlen Gábor Református Gimnázium, Hódmezővásárhely

IEJ. SIPKA SÁNDOR, az MTA doktora, professor emeritus

SIPKA RÓZSA, PhD, ny. tanár

SZABADI ISTVÁN, PhD, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának igazgatója

ZVARA EDINA, PhD, habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék

Köszöntő és megnyitó

BÁN CSABA, elnök lelkész, Hódmezővásárhely-Ótemplomi Református Egyházközség

GREZSA FERENC, Dr. med., szakvezető egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem, iskolaügyi gondnok, Hódmezővásárhely-Ótemplomi Református Egyházközség

SZERKESZTŐ, SZAKMAI LEKTOR
Prof. Dr. Imre Mihály

GRAFIKAI TERVEZÉS, TÖRDELÉS
Szender Ákos

KIADVÁNYMENEDZSER
Elek András és Bán Csaba

© Hódmezővásárhely – Ótemplomi Református Egyházközség, 2024

ISBN 978-615-02-1737-6

FELELŐS KIADÓ
Bán Csaba Attila lelkipásztor
Hódmezővásárhely – Ótemplomi Református Egyházközség
Hódmezővásárhely 2024

NYOMDAI KIVITELEZÉS
Prime Rate Zrt.
1044 Budapest, Megyeri út 53.
Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter ügyvezető

A borítón a hódmezővásárhelyi Református Ótemplomról készült felvételek láthatóak, középen az 1732-ben készült szószékkorona mennyezete. Fotó: Hupján Attila (XIV. Hódmezővásárhelyi Fótószimpózium, Patina 2016)

A borítóképet Kóti Attila készítette.

Az előzéken a mai Bethlen Gábor Református Gimnázium Sándy Gyula építészmérnök, műegyetemi tanár által tervezett és 1896 májusában Budapesten készített 25. számú rajza: A Hódmezővásárhelyi E.V.Reform. Főgymnázium- Udvari homlokzat, Tornacsarnok keresztmetszet
Forrás: Hódmezővásárhelyi Református Egyházi Gyűjtemény

Készült 800 példányban.

A kiadvány megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Nemzeti
Kulturális
Alap